

Dalt, el professor Joaquín Sanmartín. Baix, representació del déu Baal de la ciutat d'Ugarit. (Foto: Arxiu / Editorial Fabbri)

Els fenicis formen part dels eterns perdedors de la història, i ja se sap que no s'escriu el mateix dels dominants que dels vençuts. Els fenicis tenen una trajectòria molt antiga i, pertant, una llarga tradició en derrotes que van més enllà del seu propi nom. Potser per això, per parlar de la seva religió, cal començar uns quants anys abans de la seva entrada en escena i fiar-se del que els enemics n'escriviren molts segles després.

Sense més terra que una valuosíssima però estreta franja litoral, aviat voltada de muntanyes, a l'extrem oriental del Mediterrani, a aquests cananeus que se singularitzaren vers el s. XII aC no els quedà més remei que fer-se navegants, conviure i a voltes —massa sovint—, ésser sotmesos pels poderosos imperis d'Egipte i Mesopotàmia, que no podien menysprear un enclavament de comunicacions tan estratègic com el que els presentava el lloc on s'erigien les ciutats de Tir, Sidó i Biblos.

Les derrotes dels fenicis davant els imperis antics, o el cruel extermini que els seus successors púnics patiren a mans de Roma (*"deledda est Cartago"*), que en la llengua de Cató

no vol dir altra cosa que "Cartago ha de ser destruïda") no foren més que el presagi material de dos fracassos ideològics que aquests poble patí quan ja no existia. El primer vingué de la mà del cristianisme, que heretà una imatge singular dels fenicis: la del poble que adorava les divinitats enemigues del Iahvé hebreu.

El segon fracàs és producte del romanticisme i de la visió eurocèntrica de la cultura encara imperant i té com a axioma la frase: tot el que és rellevant, culte i noble neix a Grècia. Com si del 6000 al 800 abans de Crist no hagués succeït absolutament res. I pensar que els fenicis són els pares d'una eina tan útil com l'alfabet!

Aquest conjunt de maltractaments té, encara avui, una expressió molt popular: la que fa entendre com un insult, i no com un elogi, la frase "ets un fenici".

Joaquín Sanmartín, professor del departament de Filologia Semítica a la Universitat de Barcelona i coordinador de l'Àrea d'Asiriologia de l'Institut del Pròxim Orient Antic de la mateixa universitat, va rebel·lar-se ja de nen, sense saber ben bé per què, contra el dogma i s'interessà per aquells signes d'una es-

criptura estranya que veia en alguns llibres de la seva mare, mestra formada durant la república.

Després de tres mesos com a estudiant de dret a Saragossa, Joaquín Sanmartín marxà, primer a Roma i després a Alemanya, per aprendre allò que més li agradava. Sortí del país amb una maleta, a principis dels seixanta, i ja no tornaria definitivament fins el 1984 —precedit per un camió amb mitja vida sobre les rodes— per exercir de professor universitari, primer a Múrcia i, finalment, a Barcelona.

—La dels fenicis és una religió de déus dolents?

—Jo sóc de l'opinió, una opinió molt materialista, que la religió projecta les estructures profundes dels humans. Crec que déu fou creat a imatge de l'home, i no l'home a imatge de déu. Tota religió reflecteix la societat, i, com en aquesta, n'hi ha de bons i de do-

lents. La teologia és una sociologia més, i la religió, un llenguatge. Però haig de dir-li, i no voldria pas desenganyar-lo, que sabem poc de la religió dels fenicis.

—Doncs malament, perquè jo haig de fer-li una entrevista llarga per parlar sobre la seva religió i la mitologia.

—Intentaré complaure'l. No es preocupi, no hi ha poble sense mitologia, encara que la dels fenicis no ens ha arribat com a conjunt de relats literaris, perquè si la van escriure ho feien sobre paper i l'únic paper que, per condicions climàtiques, s'ha conservat és l'egipci. Però sempre en podem parlar a partir del

"Els noms propis de la gent són molt importants perquè ens ajuden a interpretar la religió. Ells reflecteixen la devoció popular, i cal separar aquesta de la teologia oficial."

context, de les inscripcions i, de manera molt important, mitjançant els noms propis.

—*Home, ja m'anima. Tenir una religió amb noms propis ja és un pas.*

—Els noms propis de la gent són molt importants. Ells reflecteixen la devoció popular, i cal separar aquesta de la teologia oficial.

—*No deixa de ser una paradoxa exemplar que la història tingui més dades sobre la religió popular que sobre l'oficial.*

—Tampoc no he dit pas això. Tenim inscripcions en pedra que ens diuen alguna cosa i també algun text d'època clàssica i postclàssica que ens en parla, encara que de manera molt curiosa.

—*Això vol dir poc fiable?*

—El text clàssic més important és el d'un bisbe cristià del segle IV dC, Eusebi de Cesàrea. Aquest home va escriure un tractat per explicar per què el cristianisme és la religió bona i la resta són dolentes.

—*No parteix d'una base gaire objectiva, el bisbe.*

—No, però per fer el seu tractat ha d'explicar les religions de l'entorn i, en parlar dels fenicis, cita un tal Filó de Biblos. Era aquest un fenici que va escriure en grec, a cavall entre el segle II i el I aC i que parla sobre una mitologia fenícia que, temps enrere, havia escrit un altre fenici, Sanjunyaton. Sembla que aquest va escriure el seu relat al s. X aC, i per tant, si és cert que ho va fer, dels tres és l'únic que va poder escriure de manera objectiva.

—*I què és el que escriuen que va escriure Sanjunyaton?*

—La seva és una teogonia homòloga a les de tipus grec. Ja veu que d'autènticament fenici, se n'ha conservat molt poc.

—*Però sabem de l'existència del déu Baal.*

—Baal és un déu més antic. És important pensar que aquestes religions no sorgeixen així, de cop, que tenen una prehistòria i estan en un entorn, i d'aquest entorn en sabem molt.

—*Si no ho entenc malament, de la religió que jo haig de parlar en sabem poc, però molt de les del voltant.*

—I de les d'abans i de les de després. El fenicis pertanyen al món cananeu, com els hebreus de la Bíblia, i la religió d'aquest món, en conjunt, té dues dimensions complementàries: l'agrícola i ramadera i la dimensió de ciutat.

—*Generalment, l'una ve*

ARXIU / EDITORIAL FABBRI

Vista aèria de la ciutat de Biblos, un dels llocs de comunicació més estratègics. Baix, estàtua d'una divinitat masculina fabricada amb bronze i argent que prové de Síria. (Foto: Arxiu / Editorial Fabbri)

després de l'altra, primer el món agrícola i després la cultura urbana

—Aquesta gent s'alimentava de l'agricultura i els ramats, però l'element típic de la seva cultura és la ciutat, són cultures urbanes i no podem oblidar que és a les ciutats, són les oligarquies urbanes, les principals creadores de cultura.

A Ugarit, una ciutat que coneixem perfectament, al s. XIV aC, és el primer lloc on s'utilitza l'alfabet.

—*Si coneixem tan bé Ugarit i sabem tan poc de la religió fenícia, vol dir que els d'Ugarit no eren fenicis, i en canvi sempre es diu que foren aquests els inventors de l'alfabet.*

—Els d'Ugarit, com els fenicis, eren cananeus, tenen un tronc comú, però quan parlem estrictament de fenicis ens referim principalment al primer mil·lenni, a partir dels segles XII i XI aC.

—*I la mitologia ugarítica ens ha arribat.*

—És perfectament coneguda ja que, com a hereus de la tradició mesopotàmica, van escriure sobre plaques de fang. Tenim casi 2.000 escrits de tots tipus, i n'hi ha una vintena que ens parlen dels mites i, a través d'ells, sabem de la religió cananea, que per als fenicis seria com la religió medieval per a nosaltres.

—*Quins són els grans trets d'aquesta religió? Com funcionava?*

—La religió d'Ugarit funcionava igual que la

ciutat. Tenien un panteó, i per tant era una religió politeïsta. Totes aquestes religions són politeïstes i això indica que, des de la nostra perspectiva monoteïsta, es tracta de religions tremendament tolerants i obertes. Un culte politeïsta no començarà mai una guerra de religió.

—*I tots aquests déus vivien en el seu Olimp particular?*

—Els tenen una espècie d'assemblea, anomenada assemblea dels déus, que és presidida per El. El significat d'El en ugarític és "déu", per tant aquest és el déu Déu. Es tracta d'una figura venerable, un home ja vell, pare dels déus, però que viu ja fora de joc.

—*Es tracta d'un déu que ja no intervé en les coses d'aquest món?*

—Jo comparo aquestes religions amb les grans manufactures catalanes en què encara hi ha viu l'avi, l'home que va fundar i aixecar l'empresa, però que en aquests moments ja no mana. Té la categoria del fundador, la representació del poder, però no mana. És el pal de paller de la família i ningú no li discuteix la seva preeminència, però els que porten el control de l'empresa són els fills, la generació més jove.

El mateix passa aquí. Els que tenen el control del món, els executius, són els déus més joves, i com en les antigues empreses, mentre va manar l'avi, tot va anar bé, però ara hi ha disputes. És una còpia de la societat. La segona generació s'ha barallat perquè tots volen manar.

—*Com explica el mite aquesta baralla?*

—A partir de la pluja. Per viure, els ciutadans depenen de l'agricultura i per assegurar-se la producció agropecuària cal que funcioni el clima, cosa gens fàcil. Necessiten que ploqui i que ploqui en el moment adequat, a la tardor i a la primavera, per assegurar la collita, principalment de civada. Els ugarítics són un poble molt animista i, al mateix temps, materialista, i creuen que hi ha un mecanisme que és el que fa ploure. Que fa que els núvols es concentrin a les muntanyes, es tornin negres i, finalment, deixin anar la pluja, és el déu Baal, que vol dir "Senyor". És el déu Senyor. Viu en un temple que hi ha al cim de la muntanya on es concentren els núvols. Però passa que no sempre plou, o no ho fa amb la intensitat adequada. Per què? Doncs, per la senzilla raó que altres déus s'hi posen davant i, o bé no permeten que ploqui, o bé fan que l'aigua caigui en excés.

—*Ara apareix el déu dolent?*

No, n'apareixen dos. Si no plou, és perquè hi ha hagut una lluita entre Baal i Mot, que vol dir "mort". El déu Mort representa l'aridesa. Però si plou excessivament és perquè Baal s'enfronta amb Yamm, el déu

Mar que és l'arquetip de l'aigua desenfrenada. Així, doncs, veiem que Baal personifica l'ordre i lluita contra el desordre, per excés i per defecte.

—*Aquestes lluites deuen tenir una explicació, un perquè que les origini.*

—La lluita de Baal amb Mot és una lluita pel poder, una lluita d'interessos. Baal és un déu benèfic i Mot és malèfic, tots dos es barallen per imposar el seu domini. El mite explica que en la lluita fan servir maces, que en aquella època era l'arma que portaven els reis.

Les baralles amb Yamm tenen una causa concreta. El mite explica que s'havia de construir un palau, cal suposar que un temple, per a Yamm, però no tots els déus hi estaven d'acord. Uns volien que fos per al déu Mar, mentre que d'altres defensaven que el destinatari fos Baal. Per aquest motiu, es va obrir una lluita entre els dos i Baal va guanyar.

—*Cal suposar que Baal sempre guanya.*

—Doncs de fet no. De la mateixa manera que hi ha anys de sequera i anys d'excés, també Baal perd, a vegades. Aquesta és una religió creada per mantenir la societat, Baal guanya, a la llarga, però hi ha ocasions en les quals mor, baixa a l'infern, o millor dit, al

món dels qui ja no són vius, i ressuscita.

—*La mort i la resurrecció ens són culturalment conegudes, però com és produeix en el cas de Baal?*

—Baal ressuscita per amor. En un combat amb Mot aquest el mata i Baal va al món dels morts, però la seva núvia, una deessa de nom Anat a la qual ell anomena germana, va per tot el món preguntant on és Baal i quan li diuen que és mort, Anat va a l'infern, se l'emporta, i el ressuscita.

En la pàgina de l'esquerra, grup d'estàtues votives de Biblos. Dalt, inscripció trobada a Cartago. Baix, estàtua de dona provinent de Lapihos. (Fotos: Arxiu / Editorial Fabbri)

"Totes aquestes religions són politeïstes i això indica que es tracta de religions tremendament tolerants i obertes. Un culte politeïsta no començarà mai una guerra de religió."

Al costat d'aquestes ratlles, cuirasses de bronze de l'expedició d'Anníbal. Baix, navalles votives amb figures assegudes. (Foto: Arxiu / Editorial Fabbri)

ARXIU / EDITORIAL FABBRI

ARXIU / EDITORIAL FABBRI

—En aquest combat secular, què poden fer els humans per ajudar el benèfic Baal?

—Baal resulta imprescindible per assegurar la pervivència de la societat i els homes poden col·laborar amb ell oferint-li aliments per tal que sigui fort en el moment de la lluita. Per això sacrificaven moltons i bous.

—Són déus masculins i femenins i, suposo, amb imatge humana, oi?

—Sí, i generalment els pinten com a figures ben plantades, altes, però no gegants, per no trencar la mesura. A les restes iconogràfiques, els déus són més alts que els reis. Baal, per exemple, el representen amb una llança que simbolitza el llamp. La llança mira sempre avall, com si el déu anés a tirar un llamp.

—Tota religió amb una dimensió agrícola té una deessa mare, molt pròpia de les cultures mediterrànies, que de moment encara no ha sortit.

“Cal fer esment també dels déus astrals, molt propis de les religions semítiques antigues, i més aviat lligats a la religiositat popular. Bàsicament es tracta del Sol, la Lluna i Venus.”

—Sí, però apareix de manera molt difusa. Aquesta deessa mare, la muller d'El, porta el nom d'Ashera i, a l'igual de les àvies de la família propietària de la fàbrica, és la intrigant. Ashera dirigeix les disputes entre Mot i Baal i vol que el palau que comentàvem adés sigui per a Yamm i no per a Baal.

—Les deesses tampoc no s'estan de res, oi?

—La núvia de Baal, Anat, és una deessa forta. En un moment, el mite la descriu lluitant contra els enemics de Baal, coberta fins als genolls de les entranyes del oponents vençuts. Al mateix temps, és molt llesta i sap acostar-se a El, guanyar-se'l, però en canvi té molt males relacions amb Ashera. En fi, tot un fidel reflex de la família empresarial ugarítica.

—Hi ha més membres en aquesta família?

—Sabem de l'existència d'un altre déu, Dagan. D'ell, en parlen molt poc els mites, però té el seu temple, a l'igual de Baal i El.

El poc que sabem de Dagan ens indica que el nostre coneixement és molt incomplet.

—A la posteritat no pot arribar-hi tot, malgrat els esforços per deixar constància dels fets i de les idees.

—Els escrits que tenim d'Ugarit no foren escrits per deixar constància de res, no tenien una idea de posteritat. Simplement són exercicis escolars. A l'escola dels escribes feien pràctiques tot copiant els mites. Aquest és un element més que fa parcial el nostre coneixement. No tot es va escriure, no tot es va conservar i no tot s'ha trobat.

—Abans del meu comentari em parlava dels altres membres de la família divina d'Ugarit.

—Sí, també cal fer menció dels déus astrals, molt propis de les religions semítiques antigues, i més aviat lligats a la religiositat popular. Bàsicament es tracta del Sol, la Lluna (el lluna, perquè per als ugarítics és masculí) i Venus. El Sol, que coneixen amb el nom de Shamash, representa l'arquetip de la justícia perquè és el qui tot ho veu, i ho veu des de dues bandes: de dia des de dalt i de nit des de baix. És qui marca el temps, la regularitat i la igualtat, ja que llueix tant per als bons com per als dolents.

La lluna (Yarkhu), va lligada als ritus de fecunditat i, per això, és important en els casaments. A diferència de la masculina lluna, Venus, en canvi, és femenina i té una doble personalitat, una al matí i una altra a la nit.

—És donen concomitàncies entre aquesta Venus i la dels romans?

—Venus és un astre que pot contemplar-se al matí i al vespre, i en cada moment mostra un color diferent. Al matí, quan és vermell, mostra la seva personalitat guerrera, i per tant és deessa de la violència i de la guerra; a ella s'encomanen els reis abans de la batalla. Al vespre, amb el color violeta, és la deessa de l'amor, de la passió sexual. És l'arquetip de l'eros, de la dona no domesticada. Com a tal, disposa de gran nombre d'amants, però no es casa mai i, en canvi, pot arribar a matar-los. A Mesopotàmia era coneguda amb el nom d'Ishtar, i entre els fenicis amb el d'Astarte. La

seva importància és tal que a la Bíblia figura, juntament amb Baal, com la gran enemiga de Iahvè.

—Aquests déus astrals tenen també figura humana?

—Sí, són antropomorfs, però no intervenen directament en les narracions mitològiques.

—Tot aquest món d'Ugarit, com passa als fenicis?

—És el substrat sobre el qual viu el món fenici. La religió dels fenicis, com la seva cultura, era predominantment urbana, cada una de les ciutats tenia una religió característica emmarcada en aquest rerefons.

—Vol dir que tenien déus diferents?

—De tot això, en sabem molt poc, però cada una de les ciutats principals tenia el seu déu. A Tir hi ha Melkart; a Sidó, Eshmun; a Biblos, Baalat.

—Són el mateix déu amb nom diferent?

—De Melkart sabem poca cosa, a part de l'existència d'un temple, i ens cal anar a la seva projecció a la literatura grega i a l'anàlisi del nom. Melkart vol dir "senyor de la ciutat" i és, sens dubte, una reproducció de Baal. Els grecs van identificar-lo amb Heracles.

El déu Eshmun de Sidó ens apareix molt poques vegades als mites i, quan ho fa, és amb les característiques d'un déu de la salut. Per això, grecs i romans l'associaren amb Asclepi i Esculapi.

Si Melkart i Eshmun són masculins, a Biblos tenen una deessa, Baalat, que vol dir la senyora. Aquesta, probablement, és una barreja entre una deessa mare i una deessa guerrera; una imatge femenina molt pròpia del món mediterrani.

—Però com podem establir de manera clara els nexes d'unió entre aquests déus i els d'Ugarit?

—Aquestes divinitats, hem de barrejar-les amb els mites ugarítics. Aquests perviuen amb tota seguretat, com ho demostra el fet que molts noms propis contenen el nom de Baal. Serà el cas d'Anníbal i del seu germà Asdrúbal, per exemple. També molts antics hebreus portaven noms baalistes i, de fet, quan un sector determinat del poble d'Israel vol imposar el culte a Iahvè ha de lluitar contra les tendències baalistes que existeixen. Són proves que mostren aquesta supervivència.

—Si aquesta tradició era tan forta, hem de pensar que alguna cosa, enca-

Al centre, màscara funerària provinent de Fenícia. Baix, a l'esquerra, estàtua de dona amb cap de lleó provinent de Thinisut. A la dreta, estàtua que representa un home armat a cavall provinent de Biblos. (Fotos: Arxiu / Editorial Fabbri)

ARXIU / EDITORIAL FABBRI

Estàtua votiva d'un nen obtinguda del temple d'Eshmun, a Sidó. Aquesta obra d'art conté una inscripció. Baix, estàtua representant una divinitat entronitzada. Prové de Meniko. (Foto: Arxiu / Editorial Fabbri)

ra que esmicolada, va passar a la tradició occidental?

—Oh, sí, sí, n'han passat coses. Unes han passat a través de la Bíblia, i altres a partir de Grècia i Roma. Entre d'altres, una tan important com el nom. Tot i que la Bíblia és un producte que combat aquest món, també va sorgir en aquell context. El nom de déu, El, és el mateix del món bíblic. D'altra banda, els Salms segueixen la mateixa estructura poètica que els cants ugarítics. La influència ha de ser-hi, no en va tots els déus que hem esmentat apareixen com els dolents de la narració bíblica.

—I què ens ve per la via de grecs i romans?

—A partir dels segles VI i V aC va haver-hi una recepció molt clara d'aquesta tradició quan van coincidir les expansions fenícia i grega per la Mediterrània. Hem de mirar tot aquest procés com una gran barreja cultural, de la qual, per part grega, potser el mite d'Adonis n'és l'adopció més clara. De la mateixa manera que Baal mor i ressuscita, també Adonis mor i ressuscita. Els jardins d'Adonis, aquelles balconeres en què es plantaven llavors i en un sol dia creixien flors, seran molt típiques del món greco-romà.

De fet, Adonis és el nom en grec de Baal. Recordem que Baal vol dir "senyor" i que Adonis prové del semític "adon" que també vol dir "senyor".

—Tenim més exemples com aquest?

—La mitologia grega és molt poderosa, molt potent i el que ha passat, en aquest context, és marginal, tret que aquesta mitologia tingués ja influències semítiques quan va ser escrita en grec. De fet, hi ha moltes concomitàncies entre el panteó grec i el d'Ugarit.

—Com pot explicar-se aquesta concomitància? Qui va copiar a qui?

—Sóc de l'opinió que van copiar-se els uns als altres. Existeix un fons comú, una part escrita en grec i una altra en semític. Qui va copiar a qui és una cosa que no sabrem mai del tot.

En aquestes coses, jo sóc molt partidari de l'intercanvi cultural: i més en un món com aquell, que no era gens dogmàtic i en el qual existien molts contactes com a conseqüència de l'activitat comercial.

—Moltes cultures queden marcades pel seu mite fundacional. Entre nosaltres, la idea que Déu va crear l'home i el setè dia descansà encara era un argument, en ple segle XIX, per oposar-se a teories científiques. Com imaginaren l'origen del món?

—No coneixem cap text cananeu que ens en parli. De fet, aquesta és una preocupació nostra, però les religions politeistes no la tracten. L'origen del món i l'origen de l'home no els resulta un problema primari. Com pot ser-ho? L'home els és una cosa molt poc important i, en general, els déus senten autèntic menyspreu per la humanitat.

—Els déus no han creat l'home?

—Sabem que El, aquell déu vell que ja no mana, porta el títol de pare dels déus i dels homes i també ens apareix com el fundador de la terra. Ara bé, això indica una creació? No ho sé. El terme "pare" pot referir-se a protector i no a progenitor.

—Però debien tenir una idea determinada de la mort, oi?

—Els fenicis no creuen en l'ànima i per tant, tampoc no creuen en una pervivència en els termes en què els cristians hi creuen. Aquesta noció de divisió entre cos i ànima els resulta absolutament estranya. Ells saben per experiència que quan algú es mor en queden dues coses.

Per una banda, els ossos, el cadàver, que es desarma. D'altra banda, l'experiència els demostra que el difunt pot continuar influint en la vida dels vius i, principalment, pot fer-los la punyeta.

—I com és que tenen aquesta certesa?

—El difunt els pot enviar malalties, pot aparèixer en qualsevol moment, pot provocar cops de mala sort. En definitiva, el difunt pot actuar de manera negativa en la vida dels seus successors.

"Els fenicis no creuen en l'ànima i per tant tampoc en una pervivència en els termes en què els cristians hi creuen. La divisió entre cos i ànima els resulta molt estranya."

La setmana vinent: Els déus dels ibers

Antoni Sella